

VEUS OBLIDADES; VEUS OBSCURIDES

LLUÍSA MERINO MONTES

Grupo *Hortus Hesperidum*

lluisamerino@gmail.com

<http://hortushesperidum.blogspot.com.es/>

Resumen

Ja des d'antic, les dones han contribuït, d'una o altra manera, a la construcció del coneixement en qualsevol dels camps del saber o han tingut algun paper rellevant en algun aspecte social, polític, econòmic o intel·lectual de la seua època; però, també des d'antic, la concepció androcèntrica i patriarcal que ha imperat en tots els àmbits s'ha encarregat de silenciar eixa aportació femenina, de desacreditar-la, enfosquir-la i negar-la. És hora de cobrir el buit i de recollir aquestes dones perquè se'ls done el lloc que la tradició històrica els ha negat i recuperar la veu que mai haurien d'haver perdut.

Paraules clau

Sexisme, dones, contribucions femenines, coneixement, món grecoromà, referents femenins

Actualment, trobem estudis sobre la presència de les dones, en moltes àrees del saber, que deixen palesa la seua contribució al desenvolupament humà i a la construcció del coneixement.

Tots aquests estudis i projectes tenen en comú haver anat rescatant un saber que no ha comptat en la nostra tradició cultural per haver estat sistemàticament en l'oblit, per haver-se negat i obscurit: el de les dones. La visibilitat que se'ls ha atorgat amb ells ha demostrat, en canvi, la seua participació activa al llarg de tot el procés històric i, sobretot, han posat de manifest la seua llavor intel·lectual i han revelat una altra visió del món en què queda evidenciada la contribució de les dones a la construcció del coneixement i el seu caràcter de referents històrics. D'eixa manera, l'herència cultural s'equilibra i, malgrat que encara falta molt de camí per recórrer, està més prop el dia en què els nens i les nenes reben una visió del món que no haja sigut manipulada.

Per fi, es posa de relleu el que és obvi: que les dones van ser desposseïdes del crèdit que mereixien, que moltes d'elles veren atribuït el seu treball als homes (Pícies d'Assos, per exemple, a Aristòtil, amb qui estava casada) o van ser rebaixades al paper d'auxiliars i la seua pròpia existència negada pels historiadors; per fi està donant-se veu a aquestes dones, fent-se justícia històrica, posant-les en el lloc que sempre haurien d'haver ocupat, perquè, a voltes, algunes dones sí han sigut respectades en la seua època, però desacreditades –inventant tota mena de calúmnies sobre elles o les seues vides privades– o directament ignorades pels historiadors posteriors.

I és que reconèixer el seu mèrit haguera suposat incloure-les en el currículum educatiu des del principi, fer-les visibles a les ments més joves, estimular l'impuls cultural i científic de totes les nenes, que hagueren vist en elles referents en les que recolzar-se, i tot açò haguera esdevingut un poderós argument a favor de la igualtat de les dones i, per tant, haguera anat en contra de l'ideal patriarcal en què s'ha volgut que visquem, sumides en l'obscurantisme que, des de sempre, el beneficia i li dona la seua raó de ser.

Com han posat al descobert tots aquests estudis, amb aquest afany en silenciar les veus femenines, s'ha descuidat un fet essencial: que la història d'aquestes dones és no sols la

història de tots, sinó la d'una fonamentació, la d'un referent, ja que elles són les que han sostingut la tradició dels avanços científics i tecnològics des de la prehistòria fins als nostres dies.

No obstant, els estudis actuals es limiten, moltes voltes, a aquelles dones que han pogut travessar les barreres imposades pel temps i l'oblit, deixant de costat altres moltes de les que l'obra no ha subsistit, per exemple, o sobre les quals les notícies són escasses o nul·les (és el cas, entre altres, de les pintores gregues citades per Plini el Vell: Timareta, Irene, Iaia de Cízic, Calipso i Aristareta). I és en aquest punt en què s'hauria d'incidir especialment, perquè és important fer-les visibles, encara que la seua obra haja desaparegut o siga fragmentària o a penes hi haja notícies sobre elles.

És important, a més, centrar-se en el món grecoromà, per donar profunditat i perspectiva històrica a totes les àrees del coneixement, malgrat que hem de ser conscients que, anteriors a Grècia i a Roma, podem trobar produccions de mà femenina: és el cas, per exemple, d'Enheduanna (2285–2250 a.C.), sacerdotessa, poeta i escriptora accàdia, considerada l'autora més antiga coneguda i una de les primeres dones de la qual es conserva el nom.

I.1- Panorama sobre el concepte de l'essència femenina en el món grecoromà

És important assenyalar primer, tal i com remarca Mercedes Madrid en el seu llibre, *La misoginia en Grecia*, que la misogínia que caracteritza el món grecoromà no és un sentiment vers les dones reals, sinó un producte de l'imaginari col·lectiu dels ciutadans grecs, que el van fer servir per a refermar la seua identitat i com a mecanisme d'adaptació psicològica útil per a reordenar la seua visió del món en moments de crisi: era el temps de la consolidació de la *polis* i del sistema democràtic.

Sentiment real o no, eixe producte va ser portat fins a les últimes conseqüències pel que fa al paper social, polític i intel·lectual que va jugar la dona en la societat grega. Paper, per altra banda, que es va perpetuar en gran part en arribar a Roma. Irònicament, la ciutat que va instaurar el sistema democràtic, Atenes, va ser la que més afany va posar en la submissió de les dones, que recloses a casa i limitades a l'espai de la privadesa que

aquella representa, a les tasques domèstiques i a l'atenció i cura dels fills, tenien prohibit acudir a cap acte públic, llevat d'algunes festivitats, o polític o envair el món intel·lectual: l'esfera pública, en qualsevol dels seus sentits, era de domini masculí. Per això, aquelles dones que s'atreviren a traspasar el seu àmbit eren titllades de llibertines, heteres o prostitutes i objecte de menyspreu i rebuig. No obstant, va haver, afortunadament, excepcions, això sí, fora de la regió de l'Àtica, com la ciutat d'Esparta i la regió de Jònia.

Ja des del començament de la tradició literària occidental, trobem un exemple de com la veu pública li és negada a una dona. Es tracta d'un passatge de l'*Odissea* d'Homer, que no és només el relat èpic d'Odisseu i les seues aventures, sinó també la història de Telèmac, fill d'ell i de Penèlope, i del seu desenrotllament personal fins a esdevindre un home. En el primer cant del poema, Penèlope baixa a la gran sala del palau i es troba amb un aede que canta les vicissituds que pateixen els herois grecs en el seu viatge de retorn a la llar. A Penèlope no li agrada el que l'aede canta i li demana, davant de tots els presents, que trie un altre tema més alegre, però Telèmac intervé:

Así que vete dentro de la casa y ocúpate de tus labores propias, del telar y la rueca, y ordena a las criadas que se apliquen al trabajo. El relato estará al cuidado de los hombres, y sobre todo al mío. Mío es, pues, el gobierno de la casa.¹

Aquesta és una prova que, ja en les primeres evidències escrites de la cultura occidental, la veu de les dones és silenciada en l'esfera pública. Part integrant del desenrotllament d'un home fins a la seua plenitud consistia a aprendre a controlar el discurs públic. La paraula que Homer utilitza per a «relat» és *μῦθος*, però no amb el sentit de «mite», sinó amb el sentit de «discurs públic acreditat»², diferenciant-lo, així, de la parla ociosa que s'atribuïa a les dones. Aquest parlament de Telèmac no és més que el primer cas d'un llarg llistat d'intents molt productius per excloure les dones del discurs públic.

¹ *Odissea*. Traducció de Carlos García Gual (2004). Madrid: Alianza Editorial.

² Beard, Mary (2018) *Mujeres y poder. Un manifiesto* (p. 16). Barcelona: Crítica.

Semòrides d'Amorgós, en la seua sàtira misògina titulada *Yambo de las mujeres*, classifica les dones identificant-les amb animals: les dones dolentes són brutes com els porcs, les astutes ho són com les raboses, les primmirades ho són com els gossos, les apàtiques ho són com la terra, les vel·leïtoses ho són com la mar, les obstinades ho són com els ases, les incontinents ho són com les mosteles, les orgulloses ho són com les egües de pura sang i estan també les més lletges que una mona, fins arribar a l'abella, que definiria el model de dona que calia aspirar a tenir:

*A otra la sacaron de la abeja. ¡Afortunado quien
la tiene!
Pues es la única a la que no alcanza el reproche,
Y en sus manos florece y aumenta la hacienda.
Querida envejece junto a su amante esposo
Y cría una familia hermosa y renombrada.
Y se hace muy ilustre entre todas las mujeres,
Y en torno suyo se derrama una gracia divina.
Y no le gusta sentarse con otras mujeres,
Cuando se cuentan historias de amoríos.
Tales son las mejores y más prudentes
Mujeres que Zeus a los Hombres depara.
Y las demás, todas ellas existen por un truco
De Zeus, y así permanecen junto a los hombres.
Pues este es el mayor mal que Zeus creó:
Las mujeres. Incluso si parecen ser de algún
provecho,
Resultan, para el marido sobre todo, un daño.³*

En les *Assembleistes*, Aristòfanes dedica tota la comèdia a perpetrar una «fantasia» segons la qual les dones pogueren fer-se'n càrrec del govern de l'Estat. Eixa «broma»

³ Rodríguez Toba, Juan Manuel (2005). *El ala y la cigarra. Fragmentos de la poesía arcaica griega no épica*. Edición bilingüe. Madrid: Hiperión.

tenia com a missatge subliminar que les dones no podien parlar en públic amb propietat, entenent que no podien adaptar la seua parla privada a l'elevat llenguatge de la política masculina.

En el món romà, les *Metamorfosis* d'Ovidi tornen una i altra volta a aquesta mateixa idea: la conversió en vaca d'Io per part de Júpiter perquè no poguera parlar, només mugir; Eco, castigada a que la seua veu no siga mai realment la seua o la mutilació que va patir Filomela, després d'haver sigut violada, perquè no poguera denunciar el seu violador.

Eixe producte de l'imaginari col·lectiu es reflexa no sols en la construcció dels relats mítics _ que es feien servir com a ensenyaments de caire moralitzant i exemplificador, que es contaven als nens i les nenes en el gineceu i l'escola_, sinó també en la paraula escrita –un altre tipus de «discurs»–, textos que eren la base de l'educació i amb els que els nens i les nenes aprenien a llegir i acabaven recitant de memòria.

Mary Beard apunta dos excepcions⁴ al silenci forçat que patien les dones: tenien permís per expressar-se en públic en qualitat de víctimes i màrtirs, normalment abans de la seua mort, i si parlaven per a defensar les seues llars, els seus fills, els seus marits o els interessos d'altres dones, però mai en nom dels homes o de la comunitat en conjunt. Per això, Hortènsia va poder parlar en el fòrum com a portaveu de les dones de Roma per a denunciar un impost abusiu. I és que, el discurs públic i l'oratòria eren pràctiques i habilitats que definien la virilitat i la masculinitat com a gènere. Fer-se home suposava reivindicar el dret a parlar, exemplificat amb la famosa locució de Cató, segons la qual, un orador era un *vir bonus dicendi peritus* («home noble expert en parlar»).

També Roma comptava amb un model de dona, la *matrona univira* (és a dir, que ha estat amb un sol baró) i, com a Grècia, estava sotmesa al domini masculí, considerada «menor d'edat» tota la seua vida i, per tant, tota la seua vida baix la tutela d'un home de la família: primer son pare, després el seu marit i, d'aquest, passava al seu fill o cunyat, si no tenia fills mascles, o... La *matrona* encarna en Roma l'ideal femení: és la dona

⁴ Beard, Mary (2018) *Mujeres y poder. Un manifiesto*. Barcelona: Crítica, pp. 22, 24

que es queda a casa, que és respectuosa amb el seu marit i que adornen qualitats com casta, pudorosa, prudent, austera, constant, digna i discreta. Juli Cèsar ho va resumir en una frase que s'ha fet famosa: «La dona de Cèsar no sols ha de ser honesta, sinó semblar-ho».

No falten exemples d'escriptors que justifiquen la seua concepció de la dona, conseqüència, com s'ha vist, tant de les creences heretades com producte de l'època en què els va tocar viure, baix la pàtina de la religió, traslladant tota «responsabilitat» als déus. Així, trobem, per exemple, en Xenofont:

Y como [el dios] dotó a la mujer, por naturaleza, con un cuerpo menos capaz de superar los rigores del frío, el calor, los viajes y el servicio militar, el dios le asignó las tareas del interior. Sabiendo que la había dotado por naturaleza y habiéndole asignado el cuidado de los hijos recién nacidos, también le dio más amor que al hombre. Y puesto que también asignó a la mujer el cuidado de todo lo que entraba en la casa, y como comprendió que para guardarla no se perdía nada si el alma era tímida, el dios asignó mucha mayor cantidad de timidez a la mujer que al hombre. De otra parte, sabiendo que había necesidad de que quien tenía ocupaciones en el exterior actuara en defensa de ellas, el dios asignó al hombre la mayor cantidad de valor.⁵

⁵ Jenofonte, *Económico*. Madrid: Gredos, 1993, pp. 18-25

Plató creia que l'essència femenina, si no està ben canalitzada, pot causar el declivi i la degradació dels estats. Per això advocava per una educació en valors masculins, per a tractar d'eliminar les qualitats i limitar les activitats femenines de les dones de la seua època, mitjançant la mateixa educació que els homes. El fet és que la superioritat masculina en l'època de Plató era vista com un fet indiscutible i, per tant, estava convençut que l'educació que ell proposava per a les dones era el millor tipus d'educació.

Per a Aristòtil, la dona estava sotmesa a l'home, però es trobava per damunt dels esclaus. En el capítol V del llibre I de la seua *Política*, diu:

*El esclavo está absolutamente privado de voluntad; la mujer la tiene, pero subordinada; el niño sólo la tiene incompleta.*⁶

L'anàlisi d'Aristòtil de la procreació descriu un element masculí actiu que dona vida a un element femení inert i passiu. El mascle és, doncs, superior per naturalesa i la femella, inferior; el mascle governa, la femella és governada.⁷

En el Renaixement, els humanistes miraren cap a Grècia i Roma i reformularen les tècniques de la retòrica, inspirant-se en els discursos i manuals antics. La terminologia d'anàlisi retòric es remunta directament a Aristòtil i Ciceró, però, a més, tota la filosofia i la ciència aristotèlica van esdevindre la base per a reformular també els pressupostos científics, amb la qual cosa la influència d'Aristòtil en els pensadors occidentals posteriors, que el citaren com autoritat fins a finals de l'Edat Mitjana, va ser molt important, perpetuant, així, el model de pensament clàssic.

I.2 De l'imaginari a la realitat

Tanmateix, la realitat és que, malgrat tots els esforços per invisibilitzar les aportacions de les dones al desenvolupament social, econòmic, polític i intel·lectual de la comunitat,

⁶ *Política* I, V. *Del poder domèstic* (consultat el 10-05-2021) <<https://www.filosofia.org/cla/ari/azc03038.htm>>

⁷ *Política* (1254b 13-15)

aquestes, en tots els estadis i èpoques de la història, han sustentat i han contribuït tant com els homes a eixe desenrotllament en tots eixos àmbits i aspectes.

Els últims estudis sobre la Prehistòria posen de manifest que les societats neolítiques eren més igualitàries i el pes que les dones representaven, major. De fet, l'estructura social en què els homes són el centre correspon als pobles indoeuropeus que, a onades, entraren en Europa (*ca.* 4.500 a.C.). Les societats de llocs com Creta, la costa turca i els Balcans fins a Ucraïna s'articulaven al voltant d'un sistema més igualitari –preindoeuropeu– sense jerarquies de tipus social o sexual. Aquest *status quo* només va sobreviure en Creta (2000-1450 a.C.) fins que els micènics –indoeuropeus– introduïren una estructura social patriarcal.

D'aquest període històric anterior als indoeuropeus sorgiren, de manera empírica, els majors avanços a mans de les dones: diferenciaren entre centenars de plantes i les seues etapes de creixement, els seus hàbitats, les seues espècies i varietats, i els donaren nom; diferenciaren les espècies verinoses i aprengueren a neutralitzar i eliminar els seus efectes; relacionaren els fenòmens astronòmics amb les estacions i, per tant, amb el conreu de la terra; desenvoluparen la tecnologia necessària per a la collita, la preparació i la conservació dels animals i les plantes que les ajudarien a curar, perquè també van ser les 'cirurgianes', 'les metgesses' i les 'parteres'. Teixiren xarxes per a transportar els aliments i els seus fills; aprengueren a processar productes derivats de la caça, a assaonar el cuir i donar-li usos diversos; inventaren l'agulla; descobriren els tints...i transmeteren els seus coneixements de generació en generació i cadascuna d'aquestes generacions va millorar els sabers de l'anterior. Les dones, doncs, acabaren tenint en les seues mans coneixements avalats per mil·lennis d'experimentació fins que les tallaren les ales, les tractaren de bruixes, les cremaren vives, les doblegaren, les invisibilitzaren.

No obstant, tots aquests coneixements eren un bagatge que es mantenia viu en el saber fer de les dones que, encara que relegades a casa, eren depositàries d'ell i l'aplicaren a la gestió de l'οἶκος o la *domus* i la cura dels fills, la seua educació i la seua alimentació, i el transmeteren a les filles. Tant dones amb nom propi conegut, com altres anònimes, a títol individual o desdibuixades dins de col·lectius, regentaren comerços o es dedicaren

als negocis o eren prestadores, emprenedors o mecenes; esclaves, bugaderes, teixidores, alfareres, nodrisses, músiques, mestres, gladiadores (la condició de les quals no era sempre la d'esclava, també hi havia lliures)... i, fins i tot, prostitutes. Col·lectius dels que ens parla Plutarc en el seu tractat *Mulierum virtutes*.

És just assenyalar que va haver pensadors que propugnaren la igualtat de les dones. En Grècia, l'escola de Pitàgores admetia dones i se sap que hi havia, almenys, 28 entre alumnes i mestres; també Plató les admetia i, front a escriptors com Aristòfanes o Zenobi, per exemple, que criticaren i es mofaren d'obres escrites per dones com Praxíl·la o Safo o d'accions portades a terme per altres, com Artemísia d'Halicarnàs, trobem altres com Antípater de Tessalònica o Asclepiades de Samos, que citaren i lloaren escriptors com Erinna de Telos, entre altres.

En Roma trobem, per exemple, Plini el Vell, gràcies a qui coneixem el nom de moltes dones, o Musoni Rufus, filòsof estoic que, sobre el paper de la dona en la filosofia, va argumentar:

*El mismo raciocinio -dijo- han recibido de los dioses las mujeres y los hombres, el que utilizamos en las relaciones mutuas y con el que discurremos sobre cada cosa si es buena o mala y si es hermosa o fea. (...) Siendo así, ¿por qué entonces convendría a los hombres buscar e investigar cómo vivirían mejor, que es en lo que consiste el filosofar, y a las mujeres no? ¿Acaso porque conviene que los hombres sean buenos y las mujeres no?*⁸

Així, malgrat les condicions a què les dones es veien sotmeses, algunes d'elles pogueren superar les traves culturals de les seues respectives èpoques i, afortunades perquè pertanyien a classes socials elevades, pogueren tindre accés a l'educació i, per tant, a coneixements revolucionaris, però també a coneixements recollits o heretats d'altres civilitzacions o cultures anteriors, sorgits de la ment i el geni no sols d'homes, sinó també de dones. Perquè cap saber, cap camp del coneixement, sorgeix

⁸ Musonio Rufo, Cayo. «III Del que también las mujeres han de filosofar». *Disertaciones - Fragmentos menores*. Madrid: Gredos. p. 127

per generació espontània, sinó que beu de coneixements, pràctiques i experimentacions que ja han fet altres abans.

I.3- Referents femenins en les cultures anteriors

La història escrita de la ciència comença en Egipte al llarg de l'Imperi Antic (*ca.* 2.778-2.263 a.C.), caracteritzat, a més, pel floriment de les arts i la construcció de les grans piràmides. Sacerdots i sacerdotesses desenvoluparen aquelles parts de les matemàtiques i de l'astronomia que els servien per a solucionar els problemes amb què es trobaven, com els relatius a la construcció de les piràmides o al comerç.

Les dones en aquest període tenien propietats, supervisaven la indústria tèxtil i la perfumeria i treballaven com a escribes. A la medicina, que era una professió establerta ja abans de l'any 3.000 a.C., accedien les dones en qualitat de metgesses o cirurgianes. De fet, els papirs de caire mèdic parlen de la ginecologia com d'una especialitat femenina i de dones especialistes que diagnosticaven embarassos, feien proves d'esterilitat i tractaven la dismenorrea. Les cirurgianes practicaven cesàries, amputaven pits o encanyaven ossos trencats. Hi havia escoles de medicina en Sais i Heliòpolis en les que estudiaren i ensenyaren dones de tot el món antic.

El càlcul del temps impulsà l'observació astronòmica, però els egipcis en aquest camp dirigiren la mirada cap a l'astrologia babilònia.

En el període de l'Imperi Mig, va destacar Aganica (1.900 a.C.), també citada com Acirta, astrònoma i filòsofa que emprava les esferes celestes i l'estudi de les constel·lacions per a predir el futur⁹. També tenim notícies de Tetisheru (? - 1.541 a.C.), la gran reina tebana que va ser model per a les dones del poder en Egipte, i de la seua filla Ahhotep. Ambdues foren reconegudes com a grans dones d'estat, com la filla d'aquesta última, Ahmose Nefertari. El seu llegat el recullen tant Hatshepsut como Nefertiti (*ca.*1370 a.C.- *ca.* 1331 a.C), dos de les grans governants posteriors.

⁹ Bernardi G. (2016) Aganice (XX a. C.). En: *Las hermanas inolvidables*. Libros Springer Praxis. Springer, Cham, (consultat el 25-04-2021) <https://doi.org/10.1007/978-3-319-26127-0_2>

Hatshepsut, reina de la divuitena dinastia (ca.1500 a.C.), era metgessa i impulsà una expedició botànica per a trobar noves plantes medicinals.

Van ser els pobles de Mesopotàmia –sumeris, babilonis i assiris– els que destacaren en astronomia i assoliren els avanços científics notables en aquest camp: traçaren el moviment dels planetes i feren mapes de les constel·lacions zodiacals; en el s. VII a.C., els astrònoms caldeus de Babilònia havien descobert el cicle d'eclipsis de saros, un període de temps de 223 llunes (mesos sinòdics), que equival a 6.585.32 dies (aproximadament 18 anys, 11 dies i 8 hores), després del qual la Lluna i la Terra tornen aproximadament a la mateixa posició en les seues òrbites i poden repetir-se els eclipsis i, per tant, predir-los. Aquest coneixement estava en mans de sacerdots i sacerdotesses que els deixaren escrits en tauletes de fang i el replegaren les anomenades «bruixes de Tessàlia», en especial Aglaònica, classificada per Gilles Ménage, en la seua *Historia de las mujeres filósofas*, com filòsofa de la naturalesa.

La cultura sumèria concedia a la dona una posició i una autonomia relativament altes. En el *Codi de Hammurabi*, s'estableix que les dones podien ocupar-se de negocis, tenir propietats, ser jutges i formar part dels consells d'ancians.

Una de les indústries més importants de Babilònia era la perfumeria, ja que les substàncies aromàtiques s'utilitzaven en medicina i en cosmètica, a més de trobar-se en el context religiós. Dones perfumistes desenvoluparen les tècniques de la destil·lació, l'extracció i la sublimació, tècniques que són, totes elles, químiques. Unes tauletes d'escriptura cuneïforme ens dona el nom de dos d'aquestes dones: Tappūti-Bēlatēkallim (*Bēlatēkallim*: títol que sembla que significa «supervisora del palau») i [...] ninu¹⁰. Aquesta tradició de dones químiques arribarà fins a les alquimistes alexandrines del s. I, amb Maria l'hebrea, per exemple, com a una de les figures més importants.

Una altra figura important que ens han llegat les fonts històriques és la d'Enhedduanna (2.285-2.250 a.C), princesa accàdia, filla de Sargó I d'Accad o

¹⁰ Alic, Margaret (1991). *El legado de Hipatia*. Madrid: Siglo XXI, p.35

Accàdia. Va ocupar l'important càrrec politicoreligiós de «Suma Sacerdotessa» en el temple del déu Nannar (la Lluna). Sembla que el seu nom és, en realitat, un títol. Es troba en els orígens de l'astronomia: les primeres posicions planetàries que es van establir van ser seues, així com també són seues les primeres notacions musicals. A més, va escriure els primers textos que es poden atribuir a la història de la literatura d'autor. És també l'única dona entre els grans autors de la literatura mesopotàmica. Els seus temes són religiosos: himnes al déu Nannar i al seu temple d'Ur, i també a la deessa Inanna, protectora de la dinastia d'Acad. L'himne més conegut és precisament *Exaltación a Inanna*, una composició de 153 versos.¹¹

Enhedduanna podria també ser considerada com la primera cronista de la història, ja que va ser ella qui va escriure la crònica del derrocament de son pare i el desterrament de la seua família. En l'actualitat es conserven 42 himnes que enalteixen diferents ciutats de Sumèria i Accàdia, com Eridu, Sipar i Esnunna.

Aquests són, doncs, alguns dels referents amb què la civilització grega es va trobar pel que fa a l'avanç de la seua evolució intel·lectual, cultural i social i dels que, sense cap dubte, va beure, assolint-los, transformant-los, millorant-los i adaptant-los al seu geni i a la seua concepció del món. Però també representen el mirall en què, més que probablement, es miraren i s'inspiraren algunes d'aquestes dones que s'atreuiren a deixar de costat la vida i les activitats que el món en què vivien havia determinat per a elles.

El resultat va ser que les dones gregues es trobaren amb referents en què recolzar-se per a intentar el salt que suposava transgredir les normes imposades, aquelles que les recloïen al gineceu. I així, a més de les filòsofes Aspàsia de Milet, Teano de Crotona o Hipàcia, trobem altres noms propis com Cleobulina, Aglaònica de Tessàlia, Hipàrquia, Periccióna d'Atenes... entre altres moltes; a més de Safo, trobem Erinna de Telos, Nòsside de Locris, Praxil·la de Sició, Damó, Melinno, Telèsil·la d'Argos, Mirtis d'Antedó, Ànita de Tegea...; metgesses com Agnòdica d'Atenes, Antioquis de

¹¹Binkley, Roberta (1998). «Biography of Enheduanna, Priestess of Inanna». University of Pennsylvania Museum, (consultat el 26-04-2021) < <https://www.cddc.vt.edu/feminism/Enheduanna.html> >

Tlos, Elefantis, Olímpia la tebana o Metrodora...; científiques com Pícles d'Assos, Cleòpatra l'alquimista o Maria d'Alexandria (o l'hebrea)... junt a dones d'acció com Artemísia d'Halicarnàs o la bussejadora Hidna d'Escióne i un llarg etcètera que es convertiria en el llegat que fonamentaria les actuacions de moltes dones romanes.

Bibliografia

ALIC, Margaret (1991). *El legado de Hipatia*. Madrid: Siglo XXI

BEARD, Mary (2018) *Mujeres y poder. Un manifiesto* (p. 16). Barcelona: Crítica.

HOMERO. *Odisea*. Traducción de Carlos García Gual (2004). Madrid: Alianza Editorial.

JENOFONTE, *Económico*. Traducción de Juna Zaragoza (1993). Madrid: Gredos, 1993

MADRID NAVARRO, Mercedes (1999). *La misoginia en Grecia*. Madrid: Cátedra

MUSONIO RUFO, Cayo. Traducción de Paloma Ortiz García (1995) «III Del que también las mujeres han de filosofar». *Disertaciones - Fragmentos menores*. Madrid: Gredos.

RODRÍGUEZ TOBA, Juan Manuel (2005). *El ala y la cigarra. Fragmentos de la poesía arcaica griega no épica*. Edición bilingüe. Madrid: Hiperión.